

UMUMIY DEHQONCHILIKDA PAXTA YETISHTIRISHNING AHAMIYATI

Yusupova Xurshida Abdusalimovna

0009-0002-7647-2357

yusupova.xurshidal@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada paxtaning umumiy dehqonchilikdagi o'rnini, uning iqtisodiy, agrotexnik va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Paxta texnik ekin sifatida tola, chigit, moy, kunjara va boshqa mahsulotlar beradi, qayta ishlash sanoatini xomashyo bilan ta'minlaydi hamda qishloq joylarda bandlikni oshiradi. Shuningdek, paxtaning almashlab ekishdagi o'rnini, tuproq unumdorligiga ta'siri va ekinni yetishtirishdagi asosiy muammolar (suv tanqisligi, tuproq sho'rlanishi, iqlim o'zgarishi) ko'rib chiqildi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, paxtaning ahamiyatini saqlab qolish uchun almashlab ekish, suvni tejaydigan texnologiyalar va navlarni takomillashtirish zarur. Maqola amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: paxta; umumiy dehqonchilik; texnik ekin; almashlab ekish; tola; chigit; tuproq unumdorligi; to'qimachilik sanoati.

Kirish. Umumiy dehqonchilik qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishning umumiy qonuniyatlari, tuproq unumdorligini saqlash va oshirish hamda ekinlar hosildorligini boshqarish usullarini o'rganadi. Bu tizimda paxta alohida o'rin tutadi, chunki u dunyoning ko'plab mamlakatlarida, jumladan O'zbekistonda, asosiy texnik ekin hisoblanadi va sanoat, eksport hamda aholi bandligi bilan bevosita bog'liq.

Paxta bir vaqtning o'zida bir nechta turdagi mahsulot beradi: tola to'qimachilik sanoati uchun asosiy xomashyo, chigitdan o'simlik moyi olinadi, kunjara va shrot chorva uchun to'yimli em hisoblanadi, ko'sak po'chog'i va g'o'zapoya esa yoqilg'i hamda qurilish materiallari ishlab chiqarishda ishlatiladi. Shu bois paxtaning ahamiyati faqat hosil miqdori bilan emas, balki u yaratadigan qo'shilgan qiymat zanjiri bilan ham baholanadi.

Shu bilan birga, paxtachilik suv va mineral o'g'itlarga yuqori talabchan ekin bo'lib, noto'g'ri agrotexnika tuproq sho'rlanishi va unumdorlik pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun uning ahamiyatini baholashda ham foydali, ham muammoli tomonlarni birga ko'rib chiqish zarur.

Tadqiqotning maqsadi paxta yetishtirishning umumiy dehqonchilikdagi o'rnini aniqlash va uning samaradorligini oshirish yo'llarini asoslashdir.

Materiallar va usullar. Tadqiqot analitik-qiyosiy usulda bajarildi. Paxtaning biologik xususiyatlari, agrotexnikasi va xo'jalik ahamiyatiga oid ilmiy hamda uslubiy adabiyotlar o'rganildi, umumiy dehqonchilik fanining asosiy qoidalari (almashlab ekish, tuproq unumdorligi, ekinlarning suvga va oziq moddalarga talabi) asos qilib olindi.

Ma'lumotlar quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tahlil qilindi:

1. paxtaning xalq xo'jaligidagi iqtisodiy ahamiyati;
2. paxtaning almashlab ekish tizimidagi o'rni va tuproqqa ta'siri;
3. paxta yetishtirishdagi asosiy muammolar va ularni hal qilish yo'llari.

Tahlil adabiyotlarga asoslangani sababli keltirilgan fikrlar umumiy xarakterga ega bo'lib, aniq hudud sharoitida dala ma'lumotlari bilan to'ldirilishi lozim.

Natijalar

1. Paxtaning iqtisodiy ahamiyati

Paxta mahsulotlari va ularning qo'llanilish yo'nalishlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Paxta mahsulotlari va ulardan foydalanish yo'nalishlari

Mahsulot	Foydalanish yo'nalishi
Tola	To'qimachilik sanoati: ip, mato, trikotaj, tayyor kiyim
Chigit	O'simlik moyi, ekish uchun urug'lik
Kunjara va shrot	Chorva mollari uchun yem
Linter (chigit tuki)	Sellyuloza, qog'oz, kimyo sanoati
Sovunstok	Sovun va texnik mahsulotlar ishlab chiqarish
G'o'zapoya, ko'sak po'chog'i	Yoqilg'i, qurilish materiallari, organik o'g'it

Paxta to'qimachilik, yog'-moy va chorvachilik tarmoqlarini xomashyo bilan bog'laydi. Paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash, ya'ni tolani xom holda emas, ip, mato va tayyor kiyim ko'rinishida eksport qilish qo'shilgan qiymatni bir necha barobar oshiradi. Bundan tashqari, paxtachilik va unga bog'liq sanoat qishloq joylarda ko'p sonli ish o'rinlarini yaratadi.

2. Paxtaning almashlab ekish va tuproq unumdorligidagi o'rni

Umumiy dehqonchilik nuqtai nazaridan paxtani bir joyga ketma-ket ko'p yil ekish (monokultura) tuproq unumdorligini pasaytiradi, kasallik va zararkunandalar to'planishiga, ayniqsa vilt kasalligining kuchayishiga olib keladi. Shu sababli paxta almashlab ekish tizimiga kiritilishi kerak. Ayniqsa, beda va boshqa dukkakli ekinlar tuproqni azot bilan boyitadi, strukturasini yaxshilaydi va kasallik manbalarini kamaytiradi. Bug'doy kabi boshqoli don ekinlari bilan navbatlab ekish yerdan yil davomida samarali foydalanish va tuproq namligi hamda oziq moddalar balansini saqlash imkonini beradi.

Paxta chuqur ildiz tizimiga ega bo'lgani uchun tuproqning chuqur qatlamlaridan suv va oziq moddalar o'zlashtiradi, biroq intensiv yetishtirilganda tuproqdan ko'p miqdorda azot, fosfor va kaliy olib chiqadi. Shuning uchun organik va mineral o'g'itlarni me'yorida qo'llash zarur.

3. Paxta yetishtirishdagi asosiy muammolar

Adabiyotlar tahliliga ko'ra, paxta yetishtirishning asosiy muammolari quyidagilar:

- **Suv tanqisligi.** Paxta suvga talabchan ekin bo'lib, sug'orish suvi cheklanganda hosildorlik pasayadi. An'anaviy egat bo'ylab sug'orishda suvning katta qismi yo'qoladi.
- **Tuproq sho'rlanishi.** Noto'g'ri sug'orish va zax suvlarning ko'tarilishi tuproqda tuzlar to'planishiga olib keladi, bu g'o'zaning o'sishi va rivojlanishini susaytiradi.
- **Iqlim o'zgarishi.** Harorat ko'tarilishi va yog'ingarchilik tartibining o'zgarishi paxtaning o'sish davri va hosil shakllanishiga ta'sir qiladi.
- **Zararkunanda va kasalliklar.** O'rgimchakkana, shira, g'o'za tunlami va vilt hosilning katta qismini yo'qotishga sabab bo'lishi mumkin.
- **Tuproq unumdorligining pasayishi.** Monokultura va organik o'g'itlarning yetishmasligi gumus miqdorini kamaytiradi.

Bu muammolarni hal qilishda suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalari, sho'rga chidamli va tezpishar navlar, integrallashgan himoya tizimi hamda ilmiy asoslangan almashlab ekish asosiy yo'nalishlar hisoblanadi.

Muhokama. Natijalar paxtaning ahamiyati ikki tomonlama ekanini ko'rsatadi. Bir tomondan, paxta ko'p tarmoqli xomashyo bazasini yaratadi, sanoat va eksportni ta'minlaydi, qishloq aholisini ish bilan band qiladi. Ikkinchi tomondan, uni yetishtirish suv, tuproq va o'g'it resurslariga yuqori yuk tushiradi, bu esa ekinning barqarorligini xavf ostiga qo'yishi mumkin.

Umumiy dehqonchilik nuqtai nazaridan eng muhim xulosa shuki, paxtaning uzoq muddatli samaradorligi yakka ekinga emas, balki butun dehqonchilik tizimiga bog'liq. Almashlab ekish, organik o'g'itlardan foydalanish va tuproqni muhofaza qilish tadbirlari paxta hosildorligini ham, tuproq sog'lig'ini ham saqlaydi. Yana bir muhim yo'nalish xomashyoni chuqur qayta ishlashdir, chunki paxtaning iqtisodiy ahamiyati tola eksportidan ko'ra tayyor mahsulot ishlab chiqarishda yuqoriroq namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, tahlil umumiy adabiyotlarga asoslangan va aniq statistik ko'rsatkichlar (maydon, hosildorlik, eksport hajmi) bilan to'ldirilmagan. Kelgusida hududiy statistik ma'lumotlar va dala tajribalari asosida chuqurroq tadqiqot o'tkazish tavsiya etiladi.

Xulosa. Paxta umumiy dehqonchilikda muhim texnik ekin bo'lib, tola, moy, em va boshqa mahsulotlar orqali sanoat, chorvachilik va eksportni xomashyo bilan ta'minlaydi hamda qishloq joylarda bandlikni oshiradi.

Paxtani monokultura sifatida emas, ilmiy asoslangan almashlab ekish tizimida, ayniqsa beda va don ekinlari bilan navbatlab yetishtirish tuproq unumdorligini saqlaydi va kasalliklarni kamaytiradi. Suv tanqisligi, tuproq sho'rlanishi va iqlim o'zgarishi paxtachilikning asosiy xavflari bo'lib, ularni suvni tejaydigan texnologiyalar, chidamli navlar va integrallashgan himoya orqali kamaytirish mumkin. Xomashyoni chuqur qayta ishlash paxtaning iqtisodiy ahamiyatini oshirishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, R. G., Pereira, L. S., Raes, D., & Smith, M. (1998). *Crop evapotranspiration: Guidelines for computing crop water requirements*. FAO Irrigation and Drainage Paper 56. Rome: FAO.
2. Doorenbos, J., & Kassam, A. H. (1979). *Yield response to water*. FAO Irrigation and Drainage Paper 33. Rome: FAO.